

Кушкимбаева А.С.
**Әлемнің тілдік бейнесін
түзудегі М. Әуезов
драмаларының тіліндегі
сентенция құбылысының
ерекшелігі**

Мақалада М. Әуезов драмаларының тіліндегі әлемнің тілдік бейнесін беретін негізгі сипаттамалар сөз болады. Тілдік тұлғаның өзіндік дүниені қабылдауы айқындалады. Драмалық шығармаларында тұнып тұрған әлемнің ұлттық бейнесі айшықталған сентенциялардың философиялық тұжырымдарды жеткізуде, таным-түсінікке сай ерекшеліктерді көрсетуде автордың оларды тиімді қолданатындығы анықталады. Сондай-ақ мақалада сентенцияның түрлеріне (максима, гнома, апофтегма немесе хрия) драмалық шығармаларына мысалдар келтіріле отырып, дәлелденеді. М. Әуезов драмаларында кездесетін сентенцияның композициялық-стистикалық лирикалық шегініс тәсілін шебер қолданатындығына көз жеткіземіз және сентенцияның авторлық лирикалық шегіністен айырмашылығы – контекстен тыс тұруға бейімі болса да, контекспен байланысын үзбей, автор ойын нақтылай, дәлелдей түсетіндігі нақты мысалдар арқылы дәлелденеді. Автор дүниетанымы, әлемді көруі мен идиостилі арқылы өзін көрсетеді. Мақалада келтірілген сентенциялар арқылы көрінетін әлемнің көркем бейнесі – сол сентенцияны қабылдаушының санасында пайда болатын әлемнің тілдік бейнесі сияқты әлемнің қайталама бейнесі. М. Әуезов тілдік тұлғасындағы сентенциялар кейіпкер бейнесін ашу үшін қолданылған, философиялық ойға құрылған, терең мазмұнды ықшам тұжырымдар шеберлікпен жеткізілгенінің куәсі боламыз.

Түйін сөздер: концепт, тілдік тұлға, әлем бейнесі, әлемнің тілдік бейнесі, концептуалдық әлем, сентенция, максима.

Kushkimbayeva A.
**The peculiarities of the maxim in
the presentation of the language
picture of the world in M.
Auezov's dramas**

The article considers M. Auezov's drama language which reflects main characteristics of world's linguistic image. It determines view of world of independent linguistic identity. The article discloses the effective use of the author's abundant maxims in the description of the national picture of the world in dramatic works, philosophical conclusions, their application in accordance with the characteristics of knowledge, understanding. The article also considers types of sentences which are confirmed by examples from dramatic works (maxim, gnome, apophthegm or chreia). We see the way how masterfully they are used in M. Auezov's drama works. They are encountered in compositional, stylistic, author's lyrical digressions. Although there are differences in the way of use between sentences and lyrical digressions, the author clarifies the ideas by affirming them with the help of concrete examples without isolating them from the context. The author sees the world through himself, his worldview and idiosyncrasy. The visible image that is shown in the article through artistic sentences is the unique image of world, linguistic picture of the world which appears in the recipient's mind. We are witnesses of meaningful conclusions based on philosophical thoughts which were created by M. Auezov's skills in the use of sentences for disclosing the image of the main character.

Key words: concept, linguistic personality, view of world, linguistic view, conceptual view, sentence, maxim.

Кушкимбаева А.
**Особенности сентенции
в подаче языковой картины
мира в драмах М. Ауэзова**

В статье рассматривается язык драмы М. Ауэзова, отражающий основные характеристики языкового образа мира. Определяется мировосприятие самостоятельной языковой личности. Раскрывается эффективное использование автором обилия сентенций при описании национальной картины мира в драматических произведениях, философские выводы, применение их в соответствии с особенностями познания-понимания. Так же в статье рассмотрены виды сентенции (максима, гнома, апофтегма, или хрия), подтверждаемые примерами из драматических произведений. Мы видим, как в драмах М. Ауэзова мастерски использованы сентенции, встречающиеся в композиционно-стилистических и авторских лирических отступлениях, хотя есть отличия способов использования сентенции от лирических отступлений, однако автор, не отрывая от контекста, уточняет мысли, подтверждая их на конкретных примерах. Автор видит мир через себя, мировоззрение и идиостиль. Приведенный в статье видимый образ мира через художественные сентенции – это неповторимый образ мира, языковая картина мира, возникающая в сознании реципиента.

Ключевые слова: концепт, языковая личность, картина мира, языковая картина, концептуальная картина, сентенция, максима.

**ӘЛЕМНІҢ ТІЛДІК
БЕЙНЕСІН ТҮЗУДЕГІ
М. ӘУЕЗОВ
ДРАМАЛАРЫНЫҢ
ТІЛІНДЕГІ СЕНТЕНЦИЯ
ҚҰБЫЛЫСЫНЫҢ
ЕРЕКШЕЛІГІ**

«Әлем бейнесі» терминінің тіл білімінде пайда болуына «тілдегі адам» мәселесіне бетбұрыс себеп болды. Л. Вейсгербер «Тіл мен философия» атты мақаласында ғылыми терминологиялық жүйеге «әлемнің тілдік бейнесі» ұғымын енгізіп, өзіндік лингвофилософиялық тұжырымдамасын ұсынды. Ғалымның ойынша, әлемнің тілдік бейнесін беретін негізгі сипаттамалар төмендегідей: 1) әлемнің тілдік бейнесі – аралық мүмкін мазмұндардың, яғни нақты тілдік жалпылық мәдениеті мен ділінің өзгешелігін айқындайтын рухани мазмұнның және тілдің өзінің өмір сүруі мен қызметін қамтамасыз ететін тілдік мазмұнның жүйесі; 2) әлемнің тілдік бейнесі, біріншіден, этнос пен тілдің тарихи дамуы нәтижесінде, екіншіден, олардың әрі қарай өзіндік жолмен дамуынан қалыптасады; 3) әлемнің тілдік бейнесі біртұтас тірі ағза ретінде айқын құрылымға ие және тілдік бейнеленуі көпдеңгейлі болып табылады; 4) әлемнің тілдік бейнесі уақыт кеңістігінде өзгеріп, кез келген тірі ағза тәрізді дамып отырады, яғни тікелей (диахрониялық) мағынада әрбір келесі даму кезеңінде бұрынғысына сәйкес келе бермейді; 5) әлемнің тілдік бейнесі әлемді көру мен оны тіл құралдарымен бейнелеудің тілдік және мәдени өзгешелігін бекітуге мүмкіндік туғыза отырып, тіл мәнін біртекті түзеді; 6) әлемнің тілдік бейнесі жалпылықтың (общность) біртекті өзгеше өзіндік санасында көрініс тауып, келесі ұрпаққа дүниетаным, мінез-құлық тәлімі, өмір сүру салты, тілдік құралдарда сақталу арқылы беріледі; 7) белгілі бір тілдің әлем бейнесі сол тілді тұтынушыларда аралық әлем ретінде тіл арқылы қоршаған әлем туралы көріністерді қалыптастыратын тілдің көркейтуші күші болып табылады; 8) нақты тілдік қауым әлемінің тілдік бейнесі сонымен қатар оның жалпымәдени игілігі болып табылады [1].

В. Маслова: «Әлемнің тілдік бейнесі – ұлттың жалпымәдени игілігі, ол құрылымды, көпдеңгейлі. Дәл осы әлемдік тілдік бейне адамның ішкі әлемі мен сыртқы дүниені байланыстырушы болып табылады, адам дүниені қабылдау барысындағы танымдық қызметінің нәтижелерін тілде бекітіп отырады. Әрбір тілдің өзіндік концептуалдану тәсілі болады, сол арқылы әр тілдің өзіндік әлем бейнесі жасалады. Тілдік тұлға сол бейнеге сәйкес өз айтылымдарын ұйымдастыруға міндетті. Осы арқы-

лы тілде бекітілген өзіндік дүниені қабылдауы айқындалады», – дейді [2, 71].

Тілдік тұлғаны зерттеу барысында міндетті түрде адам және оны қоршаған дүние туралы түсініктердің жиынтығы ретіндегі ғаламның тілдік бейнесі қарастырылады. Ю. Караулов «әлемнің тілдік бейнесін нақты тілдің толық жиынтықта алынған барлық концептуалдық мазмұны» ретінде сипаттайды [3, 246].

Әлемнің тілдік бейнесі тіл туралы біліммен қатар әлемнің концептуалдық бейнесінің мазмұнын таза тілдік құралдардың көмегімен толықтыратын ақпаратты да сақтайды. «Әлем туралы білім деп атауға болатын әлем бейнесі жеке және қоғамдық сананың негізінде жатыр. Тіл өз кезегінде танымдық үдерістің талаптарын орындайды. Әлемнің концептуалдық бейнесі әртүрлі адамдарда, мысалы, әртүрлі заман, әртүрлі әлеуметтік, жас топтары, ғылыми білімнің әртүрлі салалары өкілдерінде әрқилы болуы мүмкін. Әртүрлі тілде сөйлеуші адамдарда белгілі бір жағдайларда ұқсас немесе бір тілде сөйлейтін адамдарда әрқилы әлемнің концептуалдық бейнесі болуы мүмкін. Олай болса, әлемнің концептуалдық бейнесінде жалпыадамзаттық, ұлттық және жекелік бастамалар өзара қарым-қатынаста болады» [2, 67].

Ғалым Н. Уәли дүниенің концептуалды бейнесі негіздерін атап көрсетеді: «Тілдік бейне түріндегі концептуалды жүйе этностың заттық, мәдени тәжірибесіне тәуелді. Дүниенің концептуалды бейнесі логикалық–прагматикалық, позитивтік танымға, әлеуметтік тәжірибеге негізделеді. Концептуалды бейне дүниенің тілдік бейнесінің бір бөлігі болып табылады. Дүниенің тілдік бейнесінде мифологиялық, діни, логикалық–позитивті танымның бәрі де болады» [4, 18].

Әлемнің тілдік бейнесі ұлттық, жекелік өзгешеліктерге ие. «Ұлттық» атауы ұлт ұғымымен байланысты мәселелерге жан-жақты зерттеуді қажет етеді. «Ұлт» ұғымына қатысты мәселелер санатына ұлттық діл де кіреді. «Ұлттық діл дегеніміз – ұлттың когнитивті стереотиптерінің жиынтығымен анықталатын шындық болмысты түсіну мен қабылдаудың ұлттық тәсілі. Бір жағдай (ситуация) әртүрлі ұлттық діл шеңберінде әртүрлі қабылдануы мүмкін. Ұлттық діл көбінесе адамның қабылдау ағзаларын бір нәрсені көріп, екінші бір нәрсені байқамай қалуға мәжбүр еткендей болып көрінеді» [5]. Ұлттық діл қызметінің өзіндік нәтижесі, яғни әлемнің ұлттық бейнесін бейнелейтін көркем шығармаларды талдау сол ұлтты түсінуге айтарлықтай ықпал етері сөзсіз.

Сентенция (латынша *sententia* – пікір, ой) сөзі «1. Ақыл айту, мінез-құлық туралы нақыл; 2. Сот үкімінің көне аты» дегенді білдіреді. Сонымен қатар неміс және француз әдебиетінде кез келген өткір нақыл **сентенция** деп аталады. Сентенция адам жанына әсер етерлік шындықтың эстетикалық маңызын сипаттап, қаламгердің дүниетанымын, парасат-пайымын көрсетеді. «Сентенция – шығарманың оқушыға эстетикалық әсерін қоюлата түсетін, танымдық ой дүниесін биіктететін және түйсікке қозғау салатын, ақыл-уағыз айтатын терең философиялық мазмұнды, ой тұжырымы бар сөздер» [6]. Авторлық афоризмдердің ішінде драмада молырақ ұшырасып, зерттеу әдебиетінде жиірек аталатыны – сентенция. Сентенция – афоризмнің бір түрі, авторы анық көрсетілмеген афоризм, яғни белгілі бір әдеби контекстен үзіп алуға келетін, ықшамдығымен, әсерлігімен ерекшеленетін, интеллектуалдық, эстетикалық талапқа сай келетін, көбіне философиялық, дидактикалық поэзияның жемісі, көптің көңіліне ұялағандай қысқа құрылған нақыл сөз [7]. Мұндағы тұжырым қарсы пікір тудырмайтындай, терең мәнді, артық-кемі жоқ, «жеті рет өлшенген» мазмұнды болып, көбіне ашық немесе бұйрық райда айтылып, параллелизм, антитеза, қайталауларға құрылады. Сентенция философиялық мазмұны басым болса, *гнома*; дидактикалық мәні көбірек болса, *максима*; нақты бір жағдайда ойды айқындау не әсерлеу үшін айтылса, *апофтезма* немесе *хрия* деп аталады. Бұл түр, яғни сентенция, әдетте, шығарманың соңын немесе шырқау шегін ұштай түсу үшін антикалық, қайта өрлеу және классицизм әдебиетінде кеңінен мәлім болған.

Сентенцияның ішіндегі ең көп белгілісі – максима. Максима (латынша *maxima* – жоғарғы принцип) – «белгілі бір автордың жалпыланған, терең, ықшам және ұшқыр ойы» [8]. Ол адамның өзіне қояр талабын, ұстанатын логикалық және этикалық принциптерін белгілейді. Кейіннен бұл ұғым кеңейіп, «өмірдің барлық жақтарын қамтып көрсететін нақыл» деген мәнде ұғынылып түсініліп жүр, яғни афористік мәнермен қысқа, әсерлі жазуды өзіндік қолтаңбасына айналдырған, афористикалық жанрда жазған қаламгерлердің жеке туындысы ретінде қабылданады. Мұндай максималар (афоризмдер) жеке мәтін ретінде қарастырылады. Максималардың көлемі әр алуан: ықшам құрылған жай сөйлемнен бастап, құрмалас сөйлем, күрделі синтаксистік бірлік түріндегі тұжырым-пікірлерді де кездестіруге болады, яғни ықшамдылық, көркемдік, әсерлілік сияқты нақыл сөзге қойылатын талаптар

үнемі сақтала бермейді. Афоризм, қанатты сөздер, мақал-мәтелдер сентенцияларға ұқсас болып келеді. Сыртқы белгілері, құрылымы, мазмұны жағынан сентенциялар мақалдарға, ал қанатты сөздер мәтелдерге барабар. «Сентенция» аталатын авторлық афоризмдерге А. Әділова мынадай анықтама береді: «Сентенция дегеніміз – белгілі авторы бар, адам, қоғам өмірінің сан алуан қырын қамтитын, терең мазмұнды, көркем, әсерлі, кітаби-жазба әдебиеттерде ұшырасатын, мәні контексте ашылатын ықшам сөйлем (синтаксистік бірлік). Мұндай сөйлемдер жай сөйлем түрінде де, құрмалас сөйлем түрінде де келе береді» [7].

Әлемнің ұлттық бейнесі айшықталған сентенциялар М. Әуезовтің драмалық шығармаларында тұнып тұр. Мысалы, *«Бауыр елдің арасына бұндай сұмдық сөз тастағанша, би атанбай, жерге тықсамшы бұл басты», «оразаның түбіне мақсым жетер, азған елдің түбіне тақсыр жетер», «сөз ем болудан кетіп, ауыздан шыққан жел есебінде болған заман зой», «азған заманның белді биі бойлауық жылқы секілді бой бермейтін қисық болады екен. Не еп іздеген ысқаяқ келеді екен»* т.с.с. Мұндай сөйлемдер мен философиялық тұжырымдарды жеткізуде, таным-түсінікке сай ерекшеліктерді көрсетуде ол тиімді амалдың бірі саналады.

Сентенция құбылысын сөз еткенде, М. Әуезов драмаларында кездесетін композициялық-стистикалық лирикалық шегініс тәсілін де ескеру қажет. Лирикалық шегініс арқылы автор сюжеттен тыс, негізгі тақырыппен байланысы аз не мүлде жоқ естелік, арнау, оқиғалармен баяндау желісін «тежей тұрып, басты тақырыпқа тікелей не жанама қатысы бар мәселелерге өзінің ойын, пікірін, көзқарасын ашық айта алады», яғни шығарманың идеялық мазмұнын ашу үшін лирикалық шегініс үлкен қызмет атқарады. «Еңлік-Кебек» пьесасындағы Абыздың «Қалқаман-Мамыр» оқиғасын еске алуы осындай мақсатпен енгізілген. Мысалы:

Абыз. Не дейсің! Не деп келесің сен? Әнет бабаң, Әнет бабаң серік пе еді саған... бұл шақта! О-о-о! Сонау... сонау ма?... Қалқаман-Мамыр етпек пе ең? Сұмдық! Ерінің жаны, бөрінің аузына түскен заман! Сұм заман!...

Сентенция баяндау желісінен шашау шықпай, сөз болып отырған оқиғаның мәнін дәл, ықшам да толымды ашып көрсетумен бірге ерекше бір серпімді қасиетімен де ерекшеленеді, яғни адам санасы баяндалып отырған ойдың мән-маңызын қабылдауда талдау, салыстыру, жалпылау тәсілдерін ұштастырады. Мысал ре-

тінде мына абзацқа назар аударайық: *Мал бергеннің жетегінде кетіп, іші өртеніп зармен өткен қазақ қызы аз ба?... Малға балап, батамен матап, мені де осындай көп қыздың бірі етіп қор етер деп ойласамшы осы шаққа дейін сорлы басым? Маңдайыма кеп тас тигенде – енді ғана бар қазасын, шер жарасын аңдаптын. Бүгін ғана сенің жаныңда, аяулы асық жарым жаныңда осы сұмдығынан үркіп тұрған жүрекпен бауырыңа тығыла тұрып айтарым: лағынет, лағынет болсын сол қызықсымақ, сауықсымағыңа!* Бұл жердегі Қарагөздің шері кім-кімге де ауыр әсер ететені күмәнсіз. Лирикалық шегініске ұқсайтын бұл абзацтың алғашқы сөйлеміндегі автор ойын дербес қабылдауға болады, яғни *«Мал бергеннің жетегінде кетіп, іші өртеніп зармен өткен қазақ қызы аз ба?...»* деген жазушы сентенциясын алғашқы екі сөйлемнен шығатын қорытынды ретінде мәтіннен бөліп алып, баяндалып отырған оқиғаға мүлде қатыссыз қарастыруға болады, себебі дәл осы пікірді бұл қалпында «қалың мал туралы», қазақ әйелінің тағдыры туралы трактаттың құрамдас бөлігі деп есептеуге, басқа дәлелдермен толықтыруға, бұдан да үлкен тілдік пайымдауларға айналдыруға болатыны сөзсіз. Бұл – сентенция, алайда өзінен кейінгі екі сөйлемдегі ойды абзацтың алғашқы екі сөйлеміндегі пікірмен байланыстырушы ретінде де қызмет атқарады, ал абзацтың соңындағы *«Бүгін ғана сенің жаныңда, аяулы асық жарым жаныңда осы сұмдығынан үркіп тұрған жүрекпен бауырыңа тығыла тұрып айтарым: лағынет, лағынет болсын сол қызықсымақ, сауықсымағыңа!»* деген сөйлем оқырманды шығарма желісіне қайтып әкеледі де сентенция драма оқиғасымен, идеясымен тығыз байланысын жалғастырады. Олай болса, сентенцияның авторлық лирикалық шегіністен айырмашылығы – контекстен тыс тұруға бейімі болса да, контекспен байланысын үзбей, автор ойын нақтылай, дәлелдей түседі. Яғни сентенция абзацта не тарауда айтылатын ой, баяндалатын оқиға үшін серпін берерлік элемент ретінде қызмет етеді.

Драмалық шығармада автор сентенцияны кейіпкеріне айтқызады, сол арқылы оның ерекшелігін, өзіндік даралығын көрсетуге тырысады. Мысалы, «Еңлік-Кебек» пьесасында *Ер тумаса – ел бола мас* сентенциясын Көбей, Абыз, Матақтың аузына салған драматург Кебектің айлалы әрі ерен күш иесі екенінен хабар береді. Мысалы:

Абыз. Бұл да бір анда-санда кезігер, өткел сындай жер еді. Таптың, таптадың ба, – болжау қиын. Есебім озды деймісің? Есесі қалды

десеңші. Ауылдастың тайы озып тұр ма әлде! Алдың тыныш дей алмадым-ау... Қасың қазақ! Қазақ халқың... Құрсауын бүтін көрсемші... Шоғырың ғана бүтін-ау.. Батырың қане, ол не дейді? Бар ма бағлан?

Көбей. Бар ғой баба, ер тумаса – ел бола ма? Абыз. Аташы атын.

Көбей. Аты Кебек.

Матақ. Кебек деген ерек боп тұр.

Абыз. А-ау, анау бір естігенім болар ма, Тоқтамыстың інісі ме?

Көбей. Сол, баба!

Абыз. О кімді алды? Алыс па еді, жақын ба еді сілтегені семсерін?

Көбей. Тағы сол матай ғой (Абыз солғын қарайды).

Матақ. Алысқан соң алыс, жақын деп тұрсың ба?

Кембай. Е, күш атасын таңдар ма! Бұл өңірдің бұдан асқан ері жоқ.

Матақ. Бақ берсін бақырға. Тайталасар тұрғысы жоқ...

Көбей (көтеріліп). Матайдың алғашқы екпінін су сепкендей басқан да – сол Кебектің бір өзінің қайраты ғой. (Абызға) Матай қолын бастап келе жатқан өңшең ығай мен сығай, көкжал – бәрі дәл сол жортуыл басы он бес батырға жалғыз өзі майдан берген. Қандай қып берген десеңші! Қиын шатта жапа-жалғыз соқтығып, жетеуін бірдей бірінің үстіне бірін ұмар-жұмар түсіріп, сегізін түре қуып кеткен... Сонда қалың қол бассыз қап, боранды түнде қасқыр шапқан жылқыдай ықпасын ба? Кебек жаңағы қашқан сегізін бірдей тағы түсірген. Бар батырын бір батырға байлатқан қол енді қайтіп ес жисын? Кебек қырық қана жігітпен бар матайды бидайықтай бүрген кеп. Сонымен жерден құмақ, қор қылмақ боп келе жатқан матай еріксіз кеп біздің бимен бітім, байлау сөйлесіп, жолға түсіп, жөнге көшетін болғаны емес пе? (Күледі.) Таяқ батқан соң есі кіріп қапты...

Бұл сентенция кейіпкердің ойын әрі қорытып, әрі өзінен кейінгі айтылатын пікірге кіріспе болып тұр. Ал Қараменденің *Сөз ем болудан кетіп, ауыздан шыққан жел есебінде болған заман ғой. Сондықтан сөйлер – сөйлемесемді білмей көп отырдым* деп басталатын сентенциясы Қарамендеге өз ойын таратып, түсіндіріп айтуға үлкен мүмкіндік беріп тұр, яғни әр сөздің астарындағы мағына Қараменденің көзқарасына, пікіріне серпін береді: *...Бәрің де замандарыңа қарай туган ұл екенсің. Туысыңда қапы жоқ. Бірақ бізге жат дүние екен. Содан байқағанымды айтайын: азған заманның бел-*

*ді бұл бойлауық жылқы секілді бой бермейтін қисық болады екен. Не еп іздеген ысқаяқ келеді екен. Ағайын ел араздыққа сылтау таба алмай, түймедейді түйедей қылып, өсек, жыбыр әрекеге белшесінен батқан екен. Жас ұлғайып, сақал, шаш азарған күнде бір тобына кездескен екем, туысқан, ажарыңнан түңілдім. Көрмесем деген заманым еді, бұған жазалы мынау құп-қу болған сақал мен шаш та! – деген кейіпкер сөзі арқылы (Әуезов М. Шығ. жинағы, 36 б.) заманға, адамға, сол заманның билеріне баға беріп кетеді, «сөз» деген қасиетті нәрсенің құны түсе бастағанына қынжылады. Қараменденің ақылғой, әріден ойлайтын, дана адам екені оның өз сөзі арқылы берілсе, одан әрі қарай Жомарттың *Қазаққа қамқор болған Қараменде!* деген бағасынан да бейнесі ашыла түседі. Бұл жерде драматургтің шеберлігі кейіпкер бейнесін жан-жақты ашуда драмаға қатысушы кейіпкерлердің диалогін пайдалана білуінен көрінеді.*

Сондай-ақ Еңлік сентенциясы арқылы перзенттің туған жерге, ата-анаға деген шексіз махаббатын көреміз. Құрылымдық ерекшеліктеріне тоқталар болсақ, сентенциялар көбіне екі бөлімнен тұрып, антитезаға негізделеді, параллельге құрылады. Мысалы: Еңлік (*айнала қарап*).*Кең дүние... тар ғана бір жол тарттым, қызғаныш етпе, кең дүние.*

Немесе:

...Еркелеп, еркін болып кетермін деп ем. Қашқындай жасырынып барамын сенен.

Дыбыстық, лексикалық қайталаулар айтылатын тұжырымның көңілге қонымды қабылданып, есте ұзақ сақталуына да қызмет етеді. Мысалы:

Қараменде. *Қатынды не ел шауып, егер қылып жаттан аларсың, не ағаңды өлтіріп жеңгенді аларсың деген – аталарыңның кешегі айтқан сөзі еді.*

Еңлік. *Қайда жүрсем де, біліп жүр, ұмытпай жүр Еңлігіңді. Жақсы күнде, жарқын жүзбен көрістірсін Жасаған. Қош, бауырым!... (Кетеді. Жапал жылап қалады).*

Бұл сөйлемде *ж* дыбысы аллитерация құрап тұр.

Сентенция көбіне қайшылыққа құрылса да, сөйлемнің екі бөлімнен тұруы міндетті емес, яғни контраст жай сөйлеммен де беріледі: *Найманның елдігіне істеп отырған жаулығым болса, аруақ, құдайға тобықты шет болатыны шын.*

Сентенцияда сөйлемнің құрылымына қарамай, интонация үлкен рөл атқарады, айтылатын ойдың күш-қуатын ұлғайтады:

Кебек. *Бағың ашылар күн болар ма – әлде сорға туған сорлымысың, бишара!*

Автор дүниетанымы, әлемді көруі мен идиостили арқылы өзін көрсетеді. Жоғарыда келтірілген сентенциялар арқылы көрінетін әлемнің көркем бейнесі – сол сентенцияны қабылдаушының санасында пайда болатын әлемнің тілдік бейнесі сияқты әлемнің қайталама бейнесі. М. Әуезов тілдік тұлғасындағы сентенциялар кейіпкер бейнесін ашу үшін қолданылған, философиялық ойға құрылған, терең мазмұнды ықшам тұжырымдар шеберлікпен жеткізілген. Автор шығармашылығындағы сентенциялар әлем бейнесін бейнелейтін стильдік тәсілі ретінде көрінеді, алайда бұл сентенциялар дербес микротекст ретінде де

сипатталады, яғни сентенцияға мәтіннің белгілері: тұтастық пен байланыс тән. Сондықтан сентенцияның автор контексіндегі стильдік қызметі – ойға серпін беру, ойды қорыту немесе ойды байланыстыру, басын қосу болса, микротекст ретінде адресаттың есінде сақталып, басқа контексте, басқа жағдайға – ситуацияға бейімделуінде, яғни сентенция да мақал сияқты тура мағынада да, ауыспалы мағынада да қолданыла алады. Сентенцияда ойға, санаға әсер ете алар әрі көркем, әрі нақты ақпарат бар. М. Әуезовтің драмаларындағы сентенцияларда әлемнің көркем бейнесі жекелік сипатқа ие болғанымен, ондағы әлем бейнесінің негізгі сипаттамалары ұлттық сананың жалпы қасиеттерін бейнелейді.

Әдебиеттер

- 1 Вейсгербер Л. Язык и философия // Вопросы языкознания. – 1993. – № 2. – С. 114-124.
- 2 Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
- 3 Караулов Ю.Н. Предисловие. Русская языковая личность и задачи ее изучения. Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – 263 с.
- 4 Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. док.... автореф. – Алматы, 2007. – 56 б.
- 5 Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. – Воронеж: ВГУ, 2000. – 271 с.
- 6 Смағұлова Г.Н. Көркем мәтін лингвистикасы. – Алматы, 2007. – 152 б.
- 7 Әділова А.С. Сентенцияның тілдік табиғаты және стильдік қызметі: филол. ғыл. канд. ... дис. – Қарағанды, 1998. – Б. 34.

References

- 1 Vejsgerber L. Jazyk i filosofija // Voprosy jazykoznanija. – 1993. – № 2. – S. 114-124.
- 2 Maslova V.A. Lingvokul'turologija: uchebnoe posobie. – M.: Akademija, 2001. – 208 s.
- 3 Karaulov Ju.N. Predislovie. Russkaja jazykovaja lichnost' i zadachi ee izuchenija. Jazyk i lichnost'. – M.: Nauka, 1989. – 263 s.
- 4 Uәli N. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: filol. ғыл. dok.... avto-ref. – Almaty, 2007. – 56 b.
- 5 Popova Z.D., Sternin I.A. Pонjatie «koncept» v lingvisticheskih issledovaniyah. – Voronezh: VGU, 2000. – 271 s.
- 6 Смағұлова G.N. Көркем мәтін лингвистикасы. – Almaty, 2007. – 152 b.
- 7 Әділова A.S. Sentencijaнyң tildik tabiғaty zhәne stil'dik qызmeti: filol. ғыl. kand. ... dis. – Қарағанды, 1998. – B. 34.